Prečo Asterixovi krajania spolupracovali s Rimanmi?

Nachádzame sa v roku 50 pred Kristom. Celú Galiu zabrali Rimania...Celú? Jedna osada, v ktorej bývajú nezlomní Galovia, stále odoláva uchvatiteľom. Posádky Rímskych legionárov v opevnenýcht áboroch v Rumbarume, Aquariu, Laudane a Zapadákume to veru nemajú ľahké...

Každý čitateľ komiksov o Asterixových príhodách už šesťdesiat rokov vie, že Cézarovi sa nepodarilo podrobiť si statočných Galov. Kým sa bráni čo len jedna dedina, o kapitulácii nemôže byť reči, a o nejakej spolupráci s Rimanmi už vonkoncom! V niektorých komiksoch sa síce objavujú postavy Galov, ktorí slúžia okupantom, ale sú to bez výnimky odporné indivíduá. Statoční Galovia nekolaborujú, podobne ako praví Poliaci. Komiks autorov Reného Goscinnyho a Alberta Uderza má nepochybne omnoho väčší vplyv na to, čo si bežný Francúz dnes myslí o dobytí Galie, než *Zápisky* Júlia Cézara a všetky múzeá zamerané na galsko-rímsku civilizáciu. V roku 1999 sa *Asterixove dobrodružstvá* umiestnili na dvadsiatom treťom mieste v rebríčku sto najdôležitejších kníh 20. storočia, ktorý zostavil francúzsky denník *Le Monde*.
Žiaľbohu, alebo chvalabohu, historická skutočnosť mala len pramálo spoločného s obrazom Galov vykresleným v tomto komikse. Goscinny a Uderzo by s ním nepochybne nedosiahli taký obrovský úspech, keby zobrazili pravdivú prózu života. Len si predstavme, ako by súčasní Francúzi vnímali scénu, v ktorej Majestatix, hrdý náčelník Asterixovho kmeňa, zvoláva staršinov, aby im oznámil, že sa práve vrátil zo stretnutia s Cézarom. „V mene zachovania cti Galov som sa rozhodol spolupracovať s Rimanmi a podieľať sa tak na spoluvytváraní nového svetového poriadku!“ vykrikuje, stojac na štíte, ktorý nesú dvaja bojovníci. „Vybral som sa do sídla veľkého Cézara z vlastnej vôle a dostalo sa mi z jeho strany tej najväčšej pocty. Ponuka víťaza bola veľkorysá, náš kmeň bude preto odteraz uznávať rímsku nadvládu. Naša spolupráca musí byť úprimná. Jedinou našou obavou je, aby nám nebo nespadlo na hlavu!“
Nech si už Galovia o rímskom dobývaní mysleli čokoľvek, neskoršie udalosti dokazujú, že Cézarovu ponuku prijali veľmi ochotne. Ich odpor vychladol rovnako nenávratne ako prehistorické sopky v krajine Arvernov, malebnej domovine Vercingetorixa. Za tých pár desaťročí od začiatku rímskeho ťaženia sa Galovia zmierili s *pax romana* a navyše sa aj ochotne zapojili do budovania nového poriadku: slúžili v rímskej armáde, čoraz častejšie hovorili po latinsky, odievali sa ako Rimania a napodobňovali ich životný štýl. V tomto období síce v Galii vypukli dve veľké vzbury, stáli však za nimi prerastené ambície miestnych veľmožov, ktorí

boli až na dreň zromanizovaní. Obe vzbury účinne potlačili légie dislokované pri Rýne a neprerástli sa do veľkých celonárodných povstaní. Galia sa na večné časy začlenila do rímskeho sveta.

Určite by to nebolo možné bez lojálnej spolupráce miestneho obyvateľstva s okupantom. Dnes by sme ju bez zaváhania nazvali kolaboráciou, ale vtedy ju tak nevnímal nikto. Dokonca aj keď časť Galov považovala iných krajanov za zradcov, lebo prešli na stranu Rimanov až príliš ochotne, rýchlo to stratilo akýkoľvek význam. Zástancovia spolupráce získali prevahu nad nepokornými obhajcami nezávislosti a práve oni napísali novú kapitolu dejín vlastnej krajiny. O dvetisíc rokov neskôr bude francúzsky intelektuál Louis-Ferdinand Céline varovať svojich krajanov, že ak sa rozhodnú bojovať s nacistickým Nemeckom, skončia ako Galovia, po ktorých zostalo „necelých dvadsať slov z jazyka, ktorým hovorili“. Céline sa tak nielenže uchýlil k lacnej demagógii, ale jednoducho prekrúcal fakty. V skutočnosti dávni obyvatelia jeho vlasti nezanikli vo víre dejín preto, že by ich dobyvatelia do jedného vyhubili, stalo sa tak vďaka všeobecnej spolupráci s Rimanmi.

Podobný osud malo veľa národov. Neboli však vyhladené, ako to naznačoval Zbigniew Herbert v známej básni *Líviove premeny*: „Rimanmi obrátené na prach a pochované bez slávy.“ Bolo to presne naopak: zničila ich ľahkosť, s akou boli ochotní nadviazať spoluprácu s dobyvateľmi. Kým sa stihli spamätať, už sa asimilovali a rozplynuli vo veľkom imperiálnom kotle. Poddávali sa rímskej nadvláde, lebo víťazi – tak ako Július Cézar v Galii – miestnym elitám veľkoryso dovolili zachovať si moc a v časoch cisárstva im dokonca udeľovali aj rôzne privilégiá. Zvyšku dobytého spoločenstva sa na názor nikto nepýtal. Navyše mu bolo celkom ľahostajné, či sa jeho vodcovia pred Rimanmi sklonia alebo nie. Životy poddaných mohol takýto hold zmeniť len pramálo.

Spolupráca medzi víťazmi a porazenými je v dejinách taká rozšírená, že až do druhej svetovej vojny nikomu ani len nenapadlo nazvať ju nejakým pejoratívnym výrazom. Napokon, inak bola chápaná aj lojalita voči vlastnému spoločenstvu. Elity v starovekom Grécku mali napríklad pochopenie pre to, že známi vodcovia a politici vstupovali do služieb nepriateľa po tom, ako opustili svoju vlasť alebo z nej boli vyhnaní. Temistokles, premožiteľ perzskej flotily pri Salamíne, musel po tomto víťazstve z Atén utiecť v obave pred politickými oponentmi, svojimi krajanmi. Útočisko našiel v Malej Ázii, na území, ktoré patrilo Peržanom. Kráľ kráľov ho prijal s otvorenou náručou, ba dokonca mu do správy zveril tri tamojšie mestá.

O niekoľko desaťročí neskôr bol aténsky vodca Alkibiades vo svojom rodnom meste odsúdený na trest smrti za rúhanie. Obvinili ho z toho, že po jednom bujarom večierku spolu s ďalšími kumpánmi poškodzovali tváre a prirodzenia sochám bohov v meste. Aj on sa zachránil útekom.

Prijala ho Sparta, proti ktorej Atény viedli dlhotrvajúcu a vyčerpávajúcu peloponézsku vojnu. Hoci Alkibiades radil Lacedemončanom, ako poraziť jeho vlasť, Aténčania z neho po niekoľkých rokoch sňali kliatbu a poverili ho hlavným velením. Ani jeho, ani Temistokla grécke elity nepovažovali za zradcov alebo kolaborantov, hoci väčšina ich spoluobčanov si to o nich zrejme myslela. Väčšie pobúrenie vyvolala medzi Grékmi vojenská spolupráca niektorých *poleis* s dobyvateľmi počas perzskej invázie do Grécka v roku 480 pred naším letopočtom. V prvotnom pobúrení plánovali Heléni za trest predať týchto občanov do otroctva a jednu desatinu získaných prostriedkov obetovať bohom, aby si ich udobrili. Po víťazstve nad Peržanmi však išla celá vec do stratena.

Podobná situácia sa stala v poľskej šľachtickej republike počas švédskych nájazdov v roku 1655. Najskôr velitelia ľudového povstania z Veľkopoľska, neskôr veľký litovský hajtman, obaja korunní hajtmani, mnohí ďalší hodnostári a s nimi aj zvyšok nižšej šľachty namiesto toho, aby bránili krajinu pred nepriateľom, vypovedali poslušnosť právoplatnému panovníkovi Jánovi Kazimírovi a prijali ochranu švédskeho kráľa Karola Gustáva. A hoci sa mnohí z nich neriadili iba egoistickými motívmi, ich skutok niesol všetky znaky vlastizrady. Tí, ktorí sa jej dopustili, si to dokonale uvedomovali. Z dnešného pohľadu by sme ich spoluprácu so Švédmi nepochybne považovali za kolaboráciu. Keď sa po ťažkých bojoch podarilo okupantov z krajiny vyhnať, od potrestania zradcov sa veľkoryso upustilo. Snemovňa, ktorá sa zišla v roku 1658 vo Varšave, prijala vo vzťahu ku kolaborantom všeobecnú amnestiu.

Niet sa vlastne čomu čudovať, veď so Švédmi predtým spolupracovala väčšina šľachty. Zradcovia nemali veľmi chuť ísť pod katovu sekeru, a tak sa navzájom rozhrešili. Odpustenie sa však nedotklo poľských bratov, známych aj ako ariáni, náboženských disidentov, ktorí popierali existenciu Svätej Trojice, odsudzovali akékoľvek vojny a hlásali podvratné heslá ako napríklad zrovnoprávnenie žien. K porátaniu sa s nenávidenou sektou vyzýval najmä katolícky klérus, obviňoval ju, že kolaboruje s luteránskymi nepriateľmi z náboženských, čiže – dnešným jazykom – ideologických dôvodov. Krvavé pogromy ariánov sa začali ešte počas bojov proti Švédom. Po zakončení vojny bolo v pláne porátať sa s nimi raz a navždy. Na zasadnutí snemovne, kde sa rozhodlo aj o udelení amnestie šľachte, bolo prijaté tiež ďalšie rozhodnutie – o tom, že disidenti budú z krajiny vyhnaní a bude im skonfiškovaný majetok, ak do troch rokov neprestúpia na katolícku vieru. Tým najodbojnejším sa vyhrážali trestom smrti.

Brutalita, s akou sa po švédskej potope postupovalo voči poľským bratom, nám dáva veľa podnetov na zamyslenie, pokiaľ ide o kolaboráciu. Je pravda, že mnohí členovia tejto sekty prešli na stranu okupantov, ale to isté sa dá povedať o protestantskej a katolíckej šľachte. Vzhľadom na to, že spolupráca so Švédmi bola taká rozšírená, rozhodnutie snemu sa

zdôvodňovalo nutnosťou boja proti nebezpečnej heréze. Nebránilo to však tomu, aby boli ariáni naďalej odsudzovaní za vlastizradu. Len ťažko sa ubránime dojmu, že práve oni boli potrestaní preto, že sa už predtým ocitli mimo šľachtického spoločenstva. „Ariáni mali odčiniť viny celej šľachty a odpykať si trest za vieru, ktorú vyznávali," mienil Janusz Tazbir. „Ako to obyčajne v dejinách býva, aj teraz mali tie najtvrdšie rany dopadnúť na početne najmenšiu a najmenej vplyvnú skupinu. Na obranu ariánov sa nemal kto postaviť, boli nenávidení úprimne a oddávna." Zapamätajme si tento postreh. Aj v neskoršom období sa totiž rôzne spoločenské skupiny viac či menej svojvoľne ocitnú v polohe obetného baránka v rámci vyrovnania sa s kolaboráciou.

Iným, ktorí počas potopy spolupracovali so Švédmi, sa neskrivil vlas na hlave. Stačilo, že v správnej chvíli prezliekli kabát, a pokorne sa vrátili pod krídla Jána Kazimíra. Najlepším príkladom takéhoto postoja je vtedajší starosta Jaworowa Ján Sobieski – ako jeden z prvých poľských magnátov totiž prešiel na stranu dobyvateľov a potom dlho bojoval po boku Karola Gustáva. Nielenže ho zo strany Rzeczypospolitej nepostihol žiaden trest, jeho kariéra od tej chvíle nabrala obrátky a o dvadsať rokov neskôr bola ovenčená korunováciou – najväčšou poctou, akej sa mohol dočkať poľský šľachtic. Neskoršiemu kráľovi síce tu a tam niekto toto neslávne obdobie vyhodil na oči, ale Sobieski nebol nikdy zo zrady obžalovaný. Kolaborácia so Švédmi vzbudzovala u šľachty omnoho menšie pohoršenie ako jeho známy románik so ženou ďalšieho magnáta, predtým dvorskou dámou, Máriou Kazimírou d'Arquien, ktorú familiárne volali Marysienka. Manželská zrada bola očividne väčším hriechom ako vlastizrada.

Na dnešné pomery nezvyčajná zhovievavosť voči bývalým kolaborantom mala niekoľko dôvodov. V prvom rade bolo ťažké vyčítať porazeným, že sa podriadili víťazom, ak nemali iné východisko, a to bol najčastejší prípad. Panovník, ktorý prehral vojnu proti dobyvačnému susedovi, prišiel o časť územia a v krajnom prípade aj o trón, jeho poddaným však hrozilo omnoho väčšie nebezpečie: dobyvatelia im mohli zabrať majetok, osobnú slobodu, a dokonca aj život. Tí, ktorí kapitulovali, boli úplne odkázaní na milosť a nemilosť nepriateľa. V dávnych časoch nikoho nezväzovali medzinárodné zmluvy či ľudské práva a neľútostní bohovia nemali zväčša nič proti tomu, aby sa s porazenými nakladalo obzvlášť kruto. Cézarovi sa síce neoplatilo vyvraždiť príliš veľa Galov, v tomto ohľade ho však neobmedzovalo nič, okrem chladného kalkulu. Mohol nariadiť, aby zajatcom odťali ruky, vylúpili im oči alebo ich ukrižovali. Mohol ich spolu s celou rodinou predať do otroctva alebo deportovať. Porazení sa nemohli spoľahnúť na milosrdenstvo víťaza, ibaže by to bolo v jeho záujme. Všetci si uvedomovali, aké sú pravidlá hry, vedeli teda, že unáhlené odmietnutie ponuky na spoluprácu ich môže stáť mnoho.

Kresťanstvo zlepšilo situáciu porazených len teoreticky. Už od stredoveku sa katolícka cirkev usilovala scivilizovať pravidlá vedenia vojen, brutálny prístup k porazeným však v Európe zostal normou aspoň do napoleonských čias. V roku 1631, dvadsať rokov pred švédskym vpádom do Rzeczpospolitej, vyvraždili vojská katolíckeho cisára v tridsaťročnej vojne dvadsaťtisíc protestantských obyvateľov Magdeburgu. Bol to síce najznámejší, ale zďaleka nie jediný masaker krutého novoveku. Ani v tých časoch nebolo v záujme víťazov vyzabíjať príliš veľa porazených, zrejme si však túto radosť občas nedokázali odoprieť.

Európske mocnosti začali k podmanenému spoločenstvu pristupovať humanistickejšie až v 19. storočí. Ovplyvnil to vznik verejnej mienky. Vládnuce vrstvy na ňu museli brať ohľad v tých krajinách, ktoré medzičasom zaviedli parlamentné systémy. Krutosť na Západe definitívne vyšla z módy v osvietenstve, začala byť vtedy považovaná za odporný prejav zaostalosti. Trestné kódexy boli zmiernené, ani tí najhorší zločinci neboli podrobovaní dlhotrvajúcemu a krutému utrpeniu, zbavovali ich života rýchlo a bez účasti verejnosti. Na prelome 19. a 20. storočia vznikli prvé medzinárodné dohody, ktoré dôsledne upravovali, čo bojujúce strany smú a čo nie.

Pravdaže, iné pravidlá platili vo vzťahu k domorodému obyvateľstvu v odľahlých kolóniách a v konfliktoch, ktoré sa odohrávali mimo starého kontinentu. Tam si biely človek naďalej mohol dovoliť prakticky čokoľvek vrátane vyhladzovania celých etnických skupín.

Nakoniec aj v Európe to bývalo v praxi rôzne. V ozbrojených konfliktoch, ktoré sa viedli na jej okrajoch, sa často porušovalo medzinárodné právo, málokoho to však zaujímalo. Počas balkánskych vojen v rokoch 1912 – 1913 sa vojnových zločinov dopúšťali všetky strany.

Väčšiu časť dejín ľudstva bola preto spolupráca s nepriateľom pre porazených jediným spôsobom, ako sa vyhnúť krutým represiám. Kto neohol chrbát pred novými pánmi, musel počítať s tým, že skončí pod katovou sekerou. Hoci kruté tresty nemali v praxi šancu postihnúť väčšinu vzdorujúcich, nik si nemohol byť istý tým, či nedopadnú práve naňho a jeho rodinu. Nech to znie akokoľvek nespravodlivo, najviac riskovali privilegované osoby a vrstvy. Čím vyššie totiž v spoločenskej hierarchii stál jednotlivec, tým viac mohol stratiť. Preto sa v hľadáčiku okupantov akosi prirodzene ocitali najmä kmeňoví vodcovia, veľmoži, aristokrati, dôstojníci, kňazi, úradníci a zámožní mešťania. Pre dobyvateľa bolo omnoho jednoduchšie kontrolovať ich konanie ako konanie anonymných más, keďže boli relatívne málopočetní, ale viditeľní. Od elít očakával absolútnu lojálnosť. Veľmi dobre si uvedomoval, že najmä od nich bude závisieť postoj zvyšnej časti spoločnosti.

Vzťahy medzi dobyvateľmi a elitami dobytej krajiny sa však nezakladali výlučne na strachu. Cézar síce rozbil galských náčelníkov, ale väčšinu z nich nechal veľkoryso pri moci, iných zase

obsypal drahými darmi. Stačilo mu, že uznali nadvládu Ríma, platili dane a v prípade potreby ho zásobovali požadovanými vojenskými jednotkami. Ruské kniežatá, ktoré v stredoveku chodili na dvor tatárskeho chána po *jarlyk*, teda potvrdenie svojho vládnutia, nemali istotu, že sa odtiaľ vrátia živé. Aj ony však výmenou za neustály strach dostávali mimoriadne výhodný benefit: kým spĺňali očakávania krutého vládcu, mohli z jeho poverenia vládnuť svojim kniežatstvám. Poľská šľachta síce prišla v dôsledku delení o celý štát, úrady a rôzne privilégiá, ale na začiatku figurovala ako rovnocenný partner elít mocností, ktoré si Poľsko rozobrali. Keď v týchto štátoch vznikli parlamenty, poľskí aristokrati si bez akýchkoľvek prekážok zasadli do lavíc horných komôr. Omnoho skôr, už v roku 1804, sa poľské knieža Adam Jerzy Czartoryski stal ministrom zahraničných vecí Ruského impéria. V habsburskej monarchii si poľskí „Szlachcicen" udržiavali privilegovanú pozíciu až do jej rozpadu; dvaja z nich v druhej polovici 19. storočia stáli dokonca na čele rakúskej vlády.

Takéto kariéry však neboli dielom náhody. Vyššie miesto na spoločenskom rebríčku zabezpečovalo väčšie možnosti uplatňovania si vlastných záujmov. Veľké majetky, zahraničné manželstvá a neraz aj kontakty na cudzích dvoroch umožňovali príslušníkom elít robiť politiku nad hranicami štátov a národných spoločenstiev. V hodnotovom rebríčku týchto kruhov stáli záujmy vlastného rodu a osobná kariéra omnoho vyššie ako lojálnosť voči štátu, monarchovi či krajanom.

„Papa miloval svoju vlasť dovtedy, kým ona milovala jeho, ale dvakrát mu aj facku uštedrila – raz, keď ho od úradu odstavila, a druhý raz, keď Ponińského súdila, aj ho dolapiť prikázala," napísal nezvyčajne úprimne po treťom delení Poľska Dominik Józef Kossakowski, zať Szczęsného Potockého, jedného z vodcov targowickej konfederácie. „Famílii našej aj Jeho […] ublížila, majetky nám zobrala. A tak ju od tej chvíle prestal ľúbiť," konštatoval urazene. Viac-menej v rovnakom čase sa Potocki takto zveril inému magnátovi: „Nehovorím o niekdajšom Poľsku a Poliakoch. Krajina už zanikla aj názov zanikol, podobne ako zanikli mnohé ďalšie štáty v priebehu dejín. Každý z niekdajších Poliakov by si mal novú vlasť vybrať. Ja už som Rus navždy."

A hoci v časoch delenia Poľska mali jeho elity silné povedomie o svojej historickej a národnej odlišnosti, podobným spôsobom uvažovalo mnoho ľudí. Vinu si nepriznávali nielen samotní zradcovia, ale ani značná časť ich krajanov. V predchádzajúcich obdobiach a v iných geografických šírkach to nebolo inak. Aténčania prepáčili Alkibiadovi, že sa pridal na stranu Sparťanov, poľský snem nepotrestal veľmožov, ktorí zbabelo kapitulovali pred Švédmi pri meste Ujście, a dokonca ani Jána Sobieskeho za to, že sklonil hlavu pred švédskym kráľom. Tí, ktorí stáli na čele spoločenského rebríčka, vedeli, že si môžu dovoliť omnoho bližšie

spolupracovať s nepriateľom ako bežní smrteľníci. Keď dochádzalo k okupácii, mnohí prominenti sa v prvom rade snažili zachrániť si vlastnú kožu. Kšeftovanie s nepriateľom ospravedlňovali pocitom zodpovednosti za krajinu alebo absenciou inej rozumnej možnosti. Kolaborácia medzi porazenými teda kvitla, hoci ju takto celé storočia nikto nenazýval.